

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ПРИНЦИПІВ ВИКОРИСТАННЯ ГІДРОМІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

ГОБЛИК В.В., РИЧИК Л.І., ПЕТРОВЦІ М.М.

Управління економіки держадміністрації

Однією з найскладніших проблем соціального пізнання є дослідження законів функціонування і розвитку перехідних суспільних структур, особливо коли йдеться про перехід від одного способу виробництва до іншого. Це пояснюється не тільки багатомірністю і багатоваріантністю елементів перехідної системи, але й наявністю численних перетворених форм, яких набирають, по суті, однотипні елементи її сутності. Ця обставина дається взяти і в процесі дослідження проблем перехідної економіки, в розв'язанні яких не досягнуто однозначного розуміння.

Офіційно проголошується побудова соціально орієнтованої економіки України, а на ділі керуються економічною теорією монетаризму, яка гіпертрофовано розглядає роль грошової маси як визначальної ланки господарського механізму, виступає проти втручання держави в

розвиток соціально-економічних процесів, в тому числі проти істотного впливу держави на використання природних ресурсів.

В перехідні епохи політика не може не мати пріоритету над економікою. Заяви про необхідність більше займатися економікою, нарощуванням виробництва, а не політикою в контексті вищенаведеного здатні не стільки мобілізувати, як дезорієнтувати суспільну свідомість. Навіть в умовах нормального розвитку економіка не безпосередньо, а лише в кінцевому підсумку визначає характер інших сфер суспільного життя. Що ж до кризових станів економіки і загострення соціальних аспектів суспільного розвитку, то тут найперша роль належить якраз політиці, державі. Саме такий підхід слід застосовувати при аналізі економічних проблем використання гідромінеральних ресурсів в умовах переходу до ринкової соціально орієнтованої економіки.

Із системи таких взаємозв'язаних наукових принципів і законів використання гідромінеральних ресурсів, як комплексність вивчення і використання гідромінеральних ресурсів, єдність їх використання і охорони, оптимальність норм природокористування, нерозривний зв'язок людини з природою, застосування досягнень науково-технічного прогресу, падіння природно-ресурсного потенціалу, зниження природомісткості готової продукції, зниження енергетичної ефективності природокористування, збільшення обороту використовуваних природних ресурсів, закон межі перетворюваності природних систем, принципи "м'якого" управління природою та обманливого благополуччя природокористування проаналізуємо лише окремі.

Принцип єдності використання і охорони гідромінеральних ресурсів свідчить про те, що використання та охорона родовищ мінеральних вод розглядається як невід'ємна складова раціональної екологічно безпечної розробки родовища. З техніко-технологічного боку принцип єдності охоплює розвідку, підготовку до експлуатації родовища мінеральних вод, суворе дотримання технологічної схеми розробки, ведення гідрогеологічних спостережень, виконання заходів з охорони надр. Порушення гідрогеологічних, технічних вимог щодо раціональної експлуатації родовища може призвести до забруднення і навіть виснаження родовища мінеральних вод.

З економічного боку принцип єдності використання і охорони родовищ мінеральних вод спирається, по-перше, на господарські інтереси користувача експлуатувати гідромінеральні ресурси для отримання прибутку певний відрізок часу, по-друге, на економічні важелі держави щодо раціонального використання і охорони надр, які продовжують діяти на користувача навіть тоді, коли він не має довгострокових господарських цілей на родовищі. Тобто економічні важелі сприяють тому, щоб використання родовищ мінеральних вод не відривалось від їх охорони, щоб не допускались при експлуатації безгосподарність, порушення норм і правил, щоб використання і охорона родовищ не розглядалися у відриві один від одного, щоб використання не здійснювалось на шкоду охороні, всупереч охороні, за рахунок охорони родовищ від забруднення і виснаження.

Держава може застосовувати такі види економічного стимулювання раціонального використання і охорони родовищ мінеральних вод: диференційовані платежі за забруднення, штрафи за порушення природоохоронних законів та правил, субсидії приватним фірмам та органам місцевої влади, позики та кредити під низькі відсотки, пільгові тарифи та податки тощо.

В перехідний період від адміністративно-командної економіки до ринкової наша держава практично використовує лише декілька із економічних важелів, наведених вище. Суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують мінеральні води, на сьогодні здійснюють платежі за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок бюджету, та за кожен кубічний метр видобутої мінводи. Слід підкреслити, що зараз діюча система платежів за надра по суті нічим не відрізняється від попередньої, яка діяла в умовах планової соціалістичної економіки. В неї тільки вносяться несуттєві зміни, які не підвищують ефективність системи платежів в цілому, а тільки дезінформують платників податків. Зокрема, за останні три роки порядок сплати податків за використання гідромінеральних ресурсів змінювався декілька разів. Спочатку плате-

жі за спеціальне використання надр здійснювались в обсязі 1% від ціни видобутої сировини. У 1996 році встановлено плату за один кубічний метр видобутої мінеральної води 2 гривні, а в 1997 році – 1,5 гривні.

Крім частоті змінюваності податків за спеціальне використання надр, в т. ч. гідромінеральних ресурсів, діюча система платежів слабо стимулює підприємства до раціонального використання родовищ через низькі ціни на ці ресурси в порівнянні як із світовими, так і з цінами на промислову продукцію та інші товари народного споживання.

Низькі ціни на ресурси, в тому числі на мінеральні води, залишились від планової економіки, в якій значно обмежувались вартісні показники як на землю, так і надра. Враховуючи, що експлуатація родовищ мінвод потребує земельних відводів під гірничо-санітарні зони, до аналізу залучається і формування вартості землі.

Вартість природних ресурсів, в т. ч. землі, не так давно більшість радянських науковців заперечували і тільки окремі з них критично ставились до ідеї про те, що нібито природні ресурси є безкоштовні блага природи. Згодом почали появлятися погляди, згідно з якими ціну природних ресурсів обґрунтовували вартістю витрат на освоєння, і були введені різні види платежів за ресурси, які не визначали справжню вартість. В теоретичному плані, якщо виходити із того, що вартість створюється не тільки витратами, а і корисністю, то земля повинна враховуватись в основних засобах виробництва підприємств. Однак земля, як і раніше, так і тепер, при будівництві ринкової економіки, не включається до основних засобів сільгоспвиробників, хоча, за підрахунками економістів, ціна 1 га орної землі коливається від 3 до 8 тис. доларів. Не включаються до основних засобів виробництва видобувників і запаси родовищ корисних копалин, що перекидає справжню економічну картину галузі і окремого суб'єкта підприємницької діяльності.

Наведені економічні аспекти принципу єдності використання і охорони родовищ мінвод призводять до того, що на практиці реалізація принципу іде з відхиленнями, які проявляються в окремих фактах безгосподарності, порушень правил раціонального використання гідромінеральних ресурсів.

Принципи оптимальності норм природокористування, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, зниження природомісткості готової продукції тісно пов'язані з таким важливим економічним важелем, як податкова система. Дію вищезгаданих принципів використання родовищ мінеральних вод податкова система забезпечує через вплив на інвестиції (вітчизняні та іноземні), через плату за спеціальне використання надр, податок на прибуток, нарахування на заробітну плату і інші види платежів та пільги. В цілому діюча податкова система не досконала і не сприяє стабілізації та розвитку економіки та її видобувної галузі. Розглянемо дію нашої податкової системи на прикладі використання родовищ мінвод для розливу в пляшки. За 1 тону видобутої мінеральної води завод платить 1,5 грн. податку. Собівартість 1 літра видобутої мінводи становить 0,5 коп. Ціна тари місткістю 1 літр близько 25 коп. Податок на додану вартість за 1 літр води – 36 коп., на прибуток – 7 коп. Наведені цифри свідчать про диспропорцію в податках, яка не сприяє бережному ставленню до ресурсів мінеральних вод. Тому реформування податкової системи повинно іти шляхом зменшення розмірів податків на прибуток, додану вартість, зарплату і збільшення податків за використання природних ресурсів. Звичайно, збільшення податків за використання природних ресурсів слід здійснювати диференційовано, з врахуванням світових цін, специфіки кожної галузі і виду корисних копалин. Якщо плату за використання родовищ кам'яного вугілля доцільно навіть зменшити, то за спеціальне використання родовищ мінвод можливо підвищити платежі в декілька разів.

Принцип оптимальності норм використання родовищ мінеральних вод потребує дотримання балансу між використанням і відтворенням промислових запасів мінвод. Прин-

цип оптимальності потребує, по-перше, певного співвідношення між використанням і відтворенням, по-друге, між економічною ефективністю видобутку та соціальними, екологічними наслідками експлуатації родовища.

Першу групу показників можна описати співвідношенням:

$$P \leq D,$$

де P – обсяги видобутку мінеральної води за добу, $\text{м}^3/\text{добу}$;

D – дебіт родовища мінводи, $\text{м}^3/\text{добу}$.

Для аналізу другої групи показників пропонується ввести нижчеописані критерії:

1. Ефективність використання запасів родовища мінеральних вод

$$E_p = \frac{O - (B + C + Y + B)}{D} \times 100,$$

де E_p – ефективність використання родовища;

B – втрати при видобутку;

C – втрати при транспортуванні від родовища до цеху, санаторію, м^3 ;

Y – втрати в цеху, санаторії, м^3 ;

B – втрати при зберіганні готової продукції, м^3 ;

O – обсяги реалізованої мінводи за період аналізу, м^3 .

2. Коефіцієнт використання свердловин

$$K_c = \frac{P}{D}$$

3. Коефіцієнт втрат при експлуатації родовища мінвод

$$K_v = \frac{O}{P}$$

При ідеальній організації видобутку і виробництва ефективність використання запасів родовища мінвод наближається до 100 відсотків, а коефіцієнти використання свердловин та втрат – до 1. Реальні ж показники, наприклад, по Шаянському родовищу такі:

$$K_c = 0,2; K_v = 0,9; E_p = 19\%$$

Із принципом оптимальності норм природокористування пов'язаний і закон межі перетворюваності природних систем, з якого випливає ряд висновків:

1. Одиниця відновлюваного ресурсу (мінеральної води) може бути отримана лише при певних умовах. Штучне прискорення цього процесу не досягає мети, екологічно небезпечно та економічно не вигідно для користувача родовища.

2. Здійснення господарської діяльності ефективно тільки в рамках певних оптимальних розмірів, вихід за межі яких зменшує економічну ефективність.

3. Технічний вплив має тенденцію перетворюватися в перманентний і зростаючий, що в кінцевому результаті економічно спустошливо.

Принцип оптимальності вимагає перш за все врахування економічної ефективності експлуатації родовищ мінеральних вод, яка повинна в умовах переходу до ринкової економіки

спиратися на ціну родовища. В літературі поки що відсутні прийнятні методи визначення реальної ціни родовища мінеральної води, які б враховували всі гідрогеологічні особливості цього природного ресурсу, комплекс економіко-правових регуляторів, діючих в Україні, та теоретичні протиріччя щодо механізму створення вартості гідромінеральних ресурсів.

Як один із варіантів наближення до визначення ціни родовища пропонується такий підхід.

Родовище мінеральної води – це особливий товар. Його особливість полягає в тому, що це відновлюваний вид корисної копалини, що родовище є продуктом природи і на нього початково не затрачена праця. Згодом витрати праці здійснюються на пошуки, розвідку, освоєння родовища. Освоєне родовище приносить в процесі раціональної експлуатації дохід власникові.

Розміри доходу власника визначаються не тільки витратами на освоєння і експлуатацію родовища, а і його корисністю. Кожне родовище має свою корисність, яка в першу чергу залежить від природних лікувальних та смакових властивостей мінеральної води, розташування, наявності чи відсутності аналогів. За рівнем корисності (в політекономічному розумінні) мінеральні води Закарпаття можна поставити на перше місце в Україні, що зумовлено їх особливістю, рідкісністю. Адже, якщо питома вага Закарпаття в загальній кількості родовищ мінвод, занесених до кадастру України, становить 18,8%, то в дебіті родовищ мінвод України – тільки 5,5%. Якщо середній дебіт одного родовища України становить 262,3 куб. м. на добу, то Закарпаття – 77,0 куб. м. на добу. Питома вага Закарпаття серед родовищ вуглекислих мінеральних вод України перевищує 86%, сульфідних – 35%, кремнистих – 12%. Власник може продати родовище за умови, що дохід від експлуатації родовища буде меншим, ніж дохід у формі процента, одержаний від вкладання в банк суми ціни родовища. Тобто ціна родовища виступає у цьому випадку капіталізованим доходом від експлуатації родовища мінеральної води.

Отже, ціна родовища мінеральної води визначатиметься формулою:

$$Ц = \frac{П \times С}{Б \times Р} \times К100,$$

де Ц – ціна родовища;

П – дохід від експлуатації родовища;

Б – банківський процент;

К – коефіцієнт виробничого ризику;

С – коефіцієнт корисності;

Р – коефіцієнт коливання банківського проценту.

Коефіцієнт корисності враховує кон'юнктуру ринку мінеральних вод, особливості родовища щодо його розташування, дебіт, тип мінеральної води і коливається від 1 до 1,3 для мінеральних вод Полянського та Голубинського родовищ Свалявського району. Коефіцієнти виробничого ризику та коливання банківського процента взаєморівноважують один одного в умовах стабільної економіки, а в умовах фінансової кризи домінуючим стає коефіцієнт коливання, який зростає пропорційно інфляції від 1 до 1,6 при річній інфляції 40–50%.

Коефіцієнт корисності родовища кореляційно пов'язаний з диференціальною та монопольною рентою родовища.

Окремо слід відмітити, аналізуючи економічні аспекти наукових принципів використання гідромінеральних ресурсів, те, що дія наукових принципів відбувається в умовах специфічних рентних відносин перехідного періоду. Їх специфіка полягає в тому, що абсолютна рента при власності держави на надра виступає у формі платежів за ліцензію на експлуатацію родовища мінеральних вод та за геологорозвідувальні роботи, виконанні за рахунок бю-

джетних коштів. Монопольна гірнича рента утворюється тільки при експлуатації рідкісних, унікальних і економічно високоєфективних родовищ мінеральних вод, до яких можна віднести Полянське родовище Свалевського району.

Особливість диференціальної гірничої ренти родовищ мінеральних вод в умовах переходу України до ринкової економіки проявляється в тому, що відсутні механізми визначення кількісної характеристики диференціальної ренти I та її вилучення власником, тобто державою. Такий механізм діє тільки для нафтогазових родовищ.

Специфіка ринку мінеральних вод, який тільки почав формуватися в Україні, призводить до того, що диференціальна рента I, яку по класичній теорії отримує власник родовища, в умовах переходу до ринкової економіки залишається у первинного користувача родовища, а частка – у вторинного користувача, тобто у власника заводу розливу мінеральних вод. Наприклад, при собівартості видобутку 1 куб. м. мінеральної води 4 грн. і відпускній ціні вторинним користувачам 5 грн. диференціальна гірнича рента I привласнюється заводом розливу мінвод. При тій же собівартості і відпускній ціні 40 грн. диференціальна рента I залишається у первинного споживача. При відпускній ціні видобутої мінводи більше 250 грн. за 1 куб. м. первинний користувач привласнює не тільки диференціальну ренту I, а і частку диференціальної ренти II.

Вважаємо, що вивчення та аналіз економічних аспектів дії принципів природокористування в умовах перехідної економіки сприятиме не тільки підвищенню ефективності використання і охорони родовищ мінеральних вод, але і пошуку оптимальних шляхів реструктуризації економіки області та розвитку її на базі місцевої сировини.

S u m m a r y

ECONOMICAL ASPECTS OF SCIENTIFIC PRINCIPLES FOR UTILIZATION OF HYDROMINERAL RESOURCES IN THE CONDITIONS OF ECONOMY TRANSFORMATION

Hoblic V.V., Rychik L.I., Petrovtsy M.M.

Department for Economy of Transcarpathian Regional State Administration

The scientific principles of hydromineral resources use are given in details in conditions of transformation in economy, including principle of optimal standards of mineral waters deposits utilization. The effectiveness of application of economic levers and their influence on the state of utilization and protection of mineral waters deposits have been analysed. To characterize optimal correlation between utilization and reproduction of hydromineral resources quantitative characteristics are used (effectiveness of mineral waters deposits reserves use, coefficient of pore utilization, coefficient of losses in deposits exploitation, cost of the deposit). Cost of the mineral water deposit is determined as capitalized income from the deposit exploitation. The specific character of mineral waters market is detected and its influence on the differential rent.